

ISLOM MADANIYATI TASAVVUFYI MEROSINING SHARQ RENESSANSIDA TUTGAN O'RNI VA HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI

Jumayeva Feruza Faxriddinovna,

Buxoro davlat pedagogika institut tayanch doktoranti, Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom madaniyati, uning Sharq renessansiga ta'siri, tasavvuf ilmi namoyandalarining qarashlari va ularning hozirgi kundagi ahamiyati izohlangan.

Tayanch so'zlar: Islom madaniyati, Sharq renessansi, uyg'onish davri madaniyati, ilomiy manbalar, tasavvuf tariqat, so'fiy, solik, inson kamoloti, axloqiy fazilatlar.

Tarixdan ma'lumki insoniyat taraqqiyoti doim ham bir xilda tadrijiy kechmagan. Insoniyat hozirgi kun madaniy rivojiga erishguncha juda ko'p to'siqlarni, inqiroz va tanazzullarni boshdan kechirdi. Jamiyat a'zolarining faol harakati, hamda intilishi evaziga ilm-fan, madaniyat va ma'naviyat kabi sohalarda yutuqlarga erishib borildi. VII-VIII asrlarda shakllana boshlangan islom madaniyati IX-XII asrlarda Movarounnahr hududida o'zining jadal taraqqiyotni boshdan kechirdi. Musulmon dunyosida sodir bo'lgan yuksalishda IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda yetishib chiqqan mutafakkir, muhaddis va mutasavviflarning o'rni beqiyosdir. Bugungi kunda bir qator tadqiqotchi va tarixchi olimlarning asarlaridan Markaziy Osiyo xalqlarining nihoyatda boy va o'ziga xos madaniyatining guvohi bo'lamiz. Davlatimiz rahbari SH.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Imom Buxoriy, Burhoniddin Marg'inoniy, Iso va Hakim Termiziylar, Mahmud Zamaxshariy, Muhammad Qaffol Shoshiy, Bahouddin Naqshband, Xoja Ahror Valiy, Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy va boshqa ko'plab daholar nomi nafaqat islom, ayni vaqtda jahon sivilizatsiyasi tarixida haqli ravishda oltin harflar bilan bitilgan".[1]

Ilm-fanning rivojlanishi oqibatida islom dunyosida ilmiy fikrlilik vujudga kelib Ispaniyadan Movarounnahrqa qadar mamlakatlar xalqlarining diniy va madaniy qadriyatlarini, urf-odatlarini, o'simlik va hayvonot dunyosiga qiziqish ortib bordi. Bu esa tarix, falsafa, tilshunoslik, madaniyat, etnografiya, fizika, geografiya, sanoat kabi fanlarning rivojlanishida sezilarli ahamiyat kasb etadi. Mazkur ilmiy yutuqlarni musulmon xalqlari tomonidan mamlakat va viloyatlarda insonparvarlik g'oyalari shakllanishida, harbiy ish, dengizchilik, xo'jalik va ijtimoiy sohalarni rivojlantirishda tadbir etilganligida ko'rinadi. Amerikalik sharqshunos F. Rauzentel o'zining "Bilimlar tantanasi" monografiyasida "IX-XIII asrlar musulmon ma'naviy va ijtimoiy hayotida bilimlarning yuksalgan davri bo'lib, boshqa davlatlar sivilizatsiyasida bunday yuksalish kuzatilmaydi. Ushbu sivilizatsiya o'zidan oldingi xalqlar sivilizatsiyasini o'rganib chiqib, ularni tikladi va o'z davri uchun g'oyatda yuksak musulmon sivilizatsiyasini yaratdi" – deb ta'kidlaydi.[2]

Yevropalik tadqiqotchilar Sharq Uyg'onish davrining Yevropaga ta'sirini ko'p hollarda inkor qilishadi yoki Yevropa Uyg'onish davrining ustunlik jihatlari isbotlashga urinishadi. Akademik M.Xayrullayev "Yevropa va Sharqdagi Uyg'onish davri madaniyatiga ma'lum farqlar bo'lishiga qaramay, ular orasida g'oyaviy bog'lanish bor va ular yaxlit bir butun bosqichning jahon madaniyati, jahon falsafasining umumiy jarayonining turli javhalari, jihatlari sifatida namoyon bo'ladi" – deb ta'kidlaydi. F. Sulaymonova Sharq va G'arb Uyg'onish davrining bir-biriga ta'siri g'oyasiga qo'shilgan holda "Sharq Renessansi" g'oyasiga qo'shilmaydi. Shu o'rinda olim "Sharqda Yevropadagi kabi sakkiz-o'n asrlik diniy zulmat hukmronligi, badaviy hayot, madaniyat "uyqu" bo'lmagan, madaniyat, ilm-fan tadrijiy rivoj etgan" – degan fikrni ilgari suradi.[3] Darhaqiqat, Markaziy Osiyo tarixida ilmiy turg'unlik, cherkov mutaassibliyi yoki ilm-fandagi "uyqu" bo'lmagandan keyin, "uyg'onish" ga ehtiyoj qolmaydi. Markaziy Osiyoda yuksak ilm-fan, madaniyat har zamonda rivojlanib kelgan. Ushbu madaniyatni bo'lganligining isboti "Avesto", zardushtiylilik ta'limoti va ularning g'arb mamlakatlari falsafiy ta'limotlariga ta'siridir. Ellinizm davri madaniyatiga yoki arablar bosqini davridan keyingi madaniyatning taraqqiy etishiga Markaziy Osiyoning ta'sirini inkor etib bo'lmaydi. Bu jarayonda ta'sir ikki yoqlama bo'lgan.[4]

Dunyo madaniyatini yaxlit olib o'rgangan olimlarning ishlari Shuni ko'rsatdiki, Osiyo markazida joylashgan Movarounnaxr, Xuroson va Eron Italiyaga qaraganda bir necha asr oldin (9—12-asrlar) ulkan madaniy ko'tarilish yuz bergan, ilm-fan, falsafa, adabiyot kuchli rivojlanib, ilg'or insonparvarlik g'oyalari jamiyat fikrini band etgan, aqliy va ijodiy faollik gurkiragan. Bu davr dunyo ilmida «Musulmon Renessansi» (A. Mets)[5] yoki «Sharq Uyg'onishi» (N. I. Konrad) nomi bilan atalib kelinmoqda. Sharq Uyg'onish davrida Yevropa Uyg'onish davrining asosiy belgilari mujassam: jo'shqin ijodiy faoliyat, ulkan bunyodkorlik ishlarining amalga oshirilgani, aqlni hayratga soluvchi bemislar asarlarning yaratilgani Shundan dalolat beradi. Sharq Uyg'onish davri ham ulug'allomalar, qomusiy bilim sohiblari, mashhur mutafakkirlarni yetishtirdi. Aniq fanlar sohasida Muhammad Xorazmiy, Abu Bakr Roziy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad alFarg'oniy, Umar Xayyom, Mirzo Ulug'bek jahonshumul kashfiyotlar qildilar. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Ibn Rushd, Muhammad G'azzoliy, Nasafiy Aziziddinlarning falsafiy asarlari tafakkur xazinasini boyitdi, olam, odam va jamiyat yaxlitlikda tadqiq etilib, yangi qonuniyatlar ochildi, aqliy bilim ufqlari kengaydi, fozil jamiyat va komil inson nazariyasi chuqur ishlab chiqildi.

Markaziy Osiyoda 9—13-asrlarda o'z xalqining qadimiy asliyatitiga murojaat qilish orqali Avesto falsafasini Qur'on ma'rifati bilan uyg'unlashtirib, qayta tiklashga intilish tasavvuf ta'limoti, «ishroq» falsafasida namoyon bo'lgan. Shu asosda turli nazariyalar, ta'limotlar yuzaga kelib, fikriy xilma-xillik rivojlandi. Tasavvufiy orifona ta'limotning qaror

topishi, tariqatlar ham, aslida, hurfiylik va inson kamolotiga bo'lgan ishonchning nishonasi edi. Uyg'onish davri vakillari dinga emas, balki dinni sxolastika va jaholat manbaiga aylantirgan kishilarga qarshi kurashganlar.

Tafakkurdagi ikki: aqliy (ratsionalizm) va vajdiy (irrationalizm) yo'nalish namoyandalari zohiran o'zaro kelishmay kelgan bo'lsalarda, amalda Yevropa Uyg'onish davrida bo'lganidek, inson ongini bedor etish, uni aqidaparastlik (taqlidchilik) g'uboridan tozalashda hamkorlik qildilar. Shu bois hurfiylik mutafakkirlar orasida ratsionalist olimlar bilan birga, orif sufiylar ham bor edi.

Tasavvuf namoyandalarining asarlarida poklik, xalollik, to'g'rilik, mexr-shafqat, o'z kuchi, peshona teri va xalol mexnati bilan kun kechirish, Allox taolo visoliga yetishish yo'lida insonni botinan va zohiran xar tomonlama takomillashtirish kabi ilg'or umuminsoniy qadriyatlar ifoda etilgan. Huddi Shunday yuksak g'oyalar Kubroviya, Naqshbandiya singari tariqatlarning mazmuni, mundarijasini tashkil etadi. Mamnuniyat bilan tilga olish lozimki, Najmiddin Kubro qalamiga mansub "Favo'ix al-Jamol va fatvotix al-Jalol", "Al-Usul al-ashora", "Risolutut-turk" kabi 30 ga yaqin noyob asarlar mavjud. Uning tariqatida diniylik bilan dunyoviylik chambarchas bog'lanib ketgan. Uning asarlaridagi kishilarning halollik, odamiylik, molu-dunyoga hirs o'ymaslik, o'z nojo'ya ishlaridan tavba qilishdek axloqiy-g'oyaviy, tarbiyaviy talab-qoidalar bizning kunlarimizda ham g'oyatda muhim ahamiyatga molikdir. O'z davrining komil insoni Bahouddin Naqshband haqida gapiradigan bo'lsak, avvalo u asos solgan Naqshbandiylikning asosiy mohiyati "qo'l ishda, Alloh dilda", "Kam yegil, kam uxla va kam gapir!" degan ulug' nasihatlarini o'ta hayotidir. Naqshbandiya ta'limoti halol mehnat qilishga, dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq, ilm-ma'rifat, xattotlik, badiiy adabiyot, musiqa bilan shug'ullanish kabi foydali kasb-hunarli va xayrli ishlar sari da'vat etadi. Jumladan xojagon tariqati namoyandasi Xoja Muhammad Orif Ar-Revvari o'zining "Orifnoma" asarida inson kamoloti uchun unga berilgan tabiiy in'omlardan tashqari uning o'zidan faol sa'y-harakat va ichki hayoti motiv talab etilishi alohida ta'kidlanib quyidagi fikrlar keltirilgan: "Inson xulqi, tabiati va hol-ahvolidagi narsalar Alloh taolo tomonidan berilgandur, lekin kasb-hunar maqomiga erishmoq uchun tolib bo'lmoq zarur. Shu toliblik jarayonida say'-harakat va tavajjuh, ko'plab riyozat chekish va jiddu jahd ila yomon illatlarni yo'qotish oqibatida pokizalik va nek xislatlar hosil bo'lgay va daraja badaraja taraqqiy etib, kamolot martabasi va ta'rifu visolga erishgay. Ammo bu o'rinda solik uchun birlamchi vajd (zavq-shavq, hayajon) lozimdurki, ul - kashfning muqaddimasi va kashf-ma'rifatning va ma'rifat - mushohadaning muqaddimasidir". [6] Darhaqiqat, piri komilning yuqoridagi fikrlari hozirgi kunimiz uchun ham juda ahamiyatli hikmatdir. Chunki barkamol avlod tarbiyasi Yangi O'zbekiston barpo etish yo'lidagi islohotlarning bosh mezonlardan biri hisoblanadi. Bunda inson kamoloti uchun nafaqat sog'lom tana va fikr hamda yaxshi fazilatlar egasi bo'lishi uqtirilgan, balki ma'lum bir kasb-hunar, ilm egallash uchun doimiy harakat va istakda bo'lishi uning tafakkur dunyosiga, ma'rifatga oshno bo'lishi muhim hayotiy haqiqat ekanligi ta'kidlangandek go'yo.

Zotan, mustaqillik sharofati bilan yurtimiz tarixida, uning ma'naviy sarchashmalarida sezilarli iz qoldirgan, ularni o'z pok ruhoniya ta'limotlari ila boyitgan ulug' salafimiz – Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro, Abduxoliq G'ijduvoni, Kaffol Shoshiy, Xoja Ahror Valiy singari bobokalonlarimiz aziz nomlari tiklanib, asarlari chop etilib, bebaho meroslaridan bahra olayapmizki, bu biz uchun katta baxtdir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, islom madaniyati o'z qadriyatlari, axloqiy mezonlari, bebaho va durdona diniy, ilmiy, ma'rifiy manbalari bilan jahon sivilizatsiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Ayniqsa, bu qatorda Markaziy Osiyoda yetishib chiqqan allomalar va piru komillarning salmog'i kattaligi biz uchun g'ururlidir. Bu g'urur hissi bizga albatta hozirgi kunda katta mas'uliyat yuklaydi. Mustaqillikka erishgan kunimizdan boshlab bu yo'nalishda turli xil ilmiy ishlar, asar tarjimalari, manbalar nashri amalga oshirilayotgan bo'lsada, bu yetarli darajada emas. Shuning uchun ham islom manbalarini, ayniqsa tasavvufiy manbalarni ilmiy tadqiq etish bo'yicha davlat dasturlarini yanada ko'paytirishimiz uni yoshlarimiz ongiga singdirish bo'yicha amaliy chora-tadbirlar doirasini kengaytirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: «O'zbekiston» NMIU, 2017. -28-b.
2. www.reldem.net/rouzru (ko'rilgan sana: 21.11.2023)
3. Sulaymonova F., Sharq va G'arb. (Qadimiy davr va o'rta asrlar madaniy aloqalari). T.: 1997., 319-bet
4. Sulaymonova F., Sharq va G'arb. (Qadimiy davr va o'rta asrlar madaniy aloqalari). T.: 1997., 163-bet
5. Adam Mets. Musulmanskiy Rennessans. Izd. 2-e. [Per. s nem., predisl., bibliogr. i ukazatel' D. ye. Bertel'sa.Otv. red. V. I. Belyaev]. M., Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturi izd. «Nauka», 1973
6. Xoja Muhammad Orif Ar-Revvari. Orifnoma // Fors-tojik tiliday Sadridin Salim Buxoriy, Isroil Subhoniy tarj.; Mas'ul muxarrir Tilak Jo'ra/. — T.: Navruz, 1094. — 6 b.
7. Mamurov, B., Akramova, G., Qo'ldoshev, R., & Jumaeva, F. (2024). Mathematical modelling by using mental arithmetic as a method of teaching. In E3S Web of Conferences (Vol. 538, p. 02025). EDP Sciences.
8. Fakhriddinova, J. F. (2023). Formation of legal consciousness among elementary school students as a pedagogical problem: Jumayeva Feruza Fakhriddinova, Basic doctoral student of Bukhara State Pedagogical Institute. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (4), 199-204.
9. Faxriddinova, J. F. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongni shakllantirishda pedagogning kreativligi: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.030> Jumayeva Feruza Faxriddinova BMTI akademik litseyi yetakchi o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 214-218.
10. Джумаева, Ф. Ф. (2023). Сущность правового воспитания учащихся начальных классов в педагогической деятельности. Innovation in the modern education system, 3(32), 201-203.
11. Jumayeva Feruza Faxriddinova. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongni shakllantirishda o'quv loyiha metodidan foydalanishning ahamiyati va dolzarbligi pedagog Jurnal, 1(1), 184. Retrieved from <https://www.pedagoglar.uz/index.php/ped/article/view/5447>
12. Jumayeva Feruza Faxriddinova. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongini rivojlantirishda milliy ma'naviy merosimizdan foydalanishning pedagogik ahamiyati. pedagogs Jurnal, 1(1), 296. Retrieved from <https://www.pedagoglar.uz/index.php/ped/article/view/5493>